

हाम्रो विराटनगर

(स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५)

२०७०

विराटनगर महानगरपालिका
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
शैक्षिक प्रशासन महाशारण
जोड़, प्रदेश नं १

प्रकाशक : विराटनगर महानगरपालिका
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
शैक्षिक प्रशासन महाशारण
मोरड, प्रदेश नं. १

सर्वाधिकार : प्रकाशकमा निहित

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण समिति

प्रा. डा. अनिल पोखरेल	संयोजक
दुर्गाप्रसाद खतिवडा	सदस्य सचिव
कृष्ण भट्टराई	सदस्य
युवराज धिताल	सदस्य
प्रविण नारायण चौधरी	सदस्य
नवल किशोर श्रीवास्तव	सदस्य
विष्णुराज लामिछाने	सदस्य
टंकप्रसाद न्यौपाने	सदस्य
सन्तोष पोखरेल	सदस्य
इन्द्र बहादुर चौहान	सदस्य
प्रभात नेपाल	सदस्य
मनमाया रिजाल	सदस्य
अर्जुन श्रेष्ठ	सदस्य

प्रथम प्रकाशन : २०७८ साल बैशाख
मुद्रण प्रति : १०००
मुद्रक : जनक छापाखाना, विराटनगर-६, फोन नं. ०२१-५०९४७४,

नगर प्रमुखको भनाइ

पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मूल आधार हो । संझीय गणतन्त्र तथा लोकतन्त्रको आधारभूत मान्यता तथा स्थानीय सरकारको महत्वपूर्ण अधिकार क्षेत्रको रूपमा स्थानीय पाठ्यक्रमलाई लिन आवश्यक छ । विराटनगर महानगरपालिकाले कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मको स्थानीय पाठ्यक्रम जारी गरी प्रकाशन गर्ने पाउँदा गर्वानुभूति भएको छ । नगरशिक्षा समिति विराटनगरबाट गठन गरिएको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण समितिले स्थानीय बुद्धिजीवि, जनप्रतिनीधि, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी तथा आम सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी सबैबाट भौतिक तथा विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त रचनात्मक सुभावहरूलाई समेटी यो महत्वपूर्ण स्थानीय पाठ्यक्रम जारी गरिएको छ । शैक्षिक सत्र २०७८ बाट महानगरपालिकाका सबै विद्यालयमा यो पाठ्यक्रम लागु गरिने छ । यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सबै सरोकारवालाहरूको सहयोग हुनेछ भन्ने अपेक्षा लिएको छु ।

विश्वमा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा देखा परेको अद्भूत परिवर्तन, विश्वव्यापीकरण तथा स्थानीयकरणलाई विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समेट्नु आवश्यक छ । स्थानीय आवश्यकता, स्थानीय संस्कृति, परम्परा, धर्म, रीतिरिवाज, जनबोली आदि जस्ता स्थानीयता तथा आञ्चलिकताको संरक्षण संवर्धनका लागि यो पाठ्यक्रम कोशेदुइँगा सावित बन्न सक्नेछ भन्ने विश्वास समेत लिएको छु । प्रदेश नं १ को राजधानी तथा पूर्व क्षेत्रको प्रतिष्ठित सहरको उपमा पाएको विराटनगरलाई यस पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीमा प्राप्त हुने सिकाइले अभ्य दर्बिलो र गहकिलो बनाउन सहयोग पुग्नेछ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस सामग्रीलाई यस रूपमा तयार गर्न योगदान पुऱ्याउने सबै विज्ञहरूप्रति विराटनगर महानगरपालिका आभार प्रकट गर्दछ । पहिलो पटक विराटनगर महानगरपालिकाले यो पाठ्यक्रमलाई स्थानीय मानव संसाधन तथा स्रोतहरूको प्रयोग गरी कार्यान्वयनमा ल्याएकाले यसलाई भविष्यमा अभ्य राम्रो बनाउन सबै सरोकारवालाहरूको रचनात्मक र सकारात्मक सुभावको अपेक्षा समेत गरेकाछौं ।

भीम पराजुली

प्रमुख

विराटनगर महानगरपालिका

प्रावक्थन

नेपालको सविधानले अनुसूची ८ मा आधारभूत र माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको व्यवस्थापन स्थानीय तहलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छ । सविधान प्रदत्त अधिकार कार्यान्वयन गर्नु सबै स्थानीय तहको कर्तव्य हो । नेपालमा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०४५ ले पहिलो पटक स्थानीय विषय वा मातृभाषामध्ये कुनै एक विषय विद्यालयले छनोट गरी पढाउन पाउने व्यवस्था गरेअनुरूप साप्ताहिक ३ कार्यघण्टा र १०० पूर्णाङ्गको अध्ययन/अध्यापन गर्ने व्यवस्था गरेको थियो तर उक्त व्यवस्था पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुन सकेन । आधारभूत शिक्षा कक्षा (६-८) पाठ्यक्रम, २०६५ ले पनि स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा जोड दिएको थियो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७१ ले आधारभूत तहमा २० प्रतिशत १०० पूर्णाङ्गको स्थानीय भाषा वा विषय राख्न पाउने व्यवस्था गरियो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७५ मा भएको प्रावधान अनुसार स्थानीय तहले विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा १०० पूर्णाङ्गको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त प्रारूपले स्थानीय पाठ्यक्रममा कक्षा १-३ सम्म साप्ताहिक ५ कार्यघण्टा र वार्षिकरूपमा १६० कार्य घण्टा र कक्षा ४-८ को लागि साप्ताहिक ४ कार्यघण्टा र वार्षिक पाठ्य घण्टी १२८ निर्धारण गरेको छ ।

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले तयार गरेका स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन (मातृभाषासहित), २०७६ ले स्थानीय पाठ्यक्रमको सन्दर्भ, अवधारणा, पाठ्यक्रम विकास, कार्यान्वयन प्रक्रिया, स्थानीय पाठ्यक्रमको ढाँचा लगायतको बारेमा स्पष्ट मार्गदर्शन गरे अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गराई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन पक्षमा जोड दिएको छ । नगरका स्थानीय शिक्षाविद्, बुद्धिजीवी, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, जनप्रतिनिधिहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा सदस्यहरू, पाठ्यक्रम विज्ञ लगायतसँग छलफल, अन्तर्क्रिया तथा कार्यशाला बैठकको आयोजना गरि प्राप्त सुभाव तथा पृष्ठपोषणको आधारमा विराटनगर महानगरपालिकाको परिचय, प्राकृतिक स्रोत र सम्पदा, संस्कार र संस्कृति, पर्यटन, पेसा, प्रविधि र उद्यमशिलता, स्वास्थ्य र सफाइ, प्रकोप, पर्यावरण र हरित विद्यालय, व्यक्ति र संस्था लगायतका विषयवस्तुलाई समेटेर कक्षा १ देखि ५ सम्मको लागि स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ ।

विराटनगर एक विविधतायुक्त नगर भएको हुनाले स्थानीय पाठ्यक्रममा अध्ययनका लागि सम्भावित क्षेत्रहरू अनेकाँ छन् । केन्द्रीय पाठ्यक्रमले समेट्न नसकेका विषय क्षेत्र र स्थानीय आवश्यकताका लागि नभई नहुने विषय क्षेत्र तथा विषयवस्तुलाई समेटेर सकेसम्म प्राप्त सुभावहरूलाई

विभिन्न विषय क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी समूहगत छलफल गराइ स्थानीय आवश्यकतामा आधारित भई यो पाठ्यक्रम तयार गर्न खोजिएको छ । स्थानीय विषयलाई छुट्ट्याइएको समयको परिधि र विद्यार्थीहरूको सिकाइ क्षमताभित्र रही तहगत र कक्षागत रूपमा राखिने विषयवस्तुहरूको टुड्गो लगाउनु पर्ने बाध्यताका कारण अझै पनि विराटनगर महानगरपालिकाका कतिपय विषयवस्तु समेट्न सकिएको छैन । छुटेका महत्वपूर्ण विषयक्षेत्रहरूलाई माथिल्लो कक्षामा समेट्न प्रयास गरिने नै छ ।

यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएपछि स्थानीय मूल्य मान्यता अनुरूपको पाठ्यक्रम हुने, सबै पक्षको अर्थपूर्ण सहभागिता हुने परम्परागत ज्ञान, सीप सहितको स्थानीय ज्ञानको उजागर गर्ने, स्थानीय ज्ञानको खोजी गर्दै नवीनतम ज्ञान एवम् सीपको विकासमा सहयोग हुनेछ । स्थानीय मूल्य, मान्यताको संरक्षण र संवर्द्धनमा सहयोग पुन्याउनुको साथै तिनको हस्तान्तरणमा समेत यसले योगदान पुन्याउने अपेक्षा यस पाठ्यक्रमको रहेको छ ।

यो पाठ्यक्रम शैक्षिक सत्र २०७८ देखि कक्षा १-५ सम्म लागू गरिने छ यो पाठ्यक्रम तयार गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण सहयोग पुन्याउनु हुने नीति निर्माता, विज्ञ तथा विशेषज्ञ, शिक्षाविद, प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी एवम् सम्बन्धित सरोकारवालाहरूप्रति विराटनगर महानगरपालिका हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछ । यो पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाई बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्ने कार्यमा सम्बद्ध सबैबाट सक्रिय योगदानको अपेक्षा गरिएको छ । विद्यालय शिक्षाको यो पाठ्यक्रम गतिशील दस्तावेज भएकाले यसमा सुधार तथा परिमार्जन गर्दै अभ प्रभावकारी बनाउनका लागि यस महानगरपालिकाले पाठ्यक्रम प्रयोगकर्तालगायत सम्बन्धित सबैबाट निरन्तर रचनात्मक सुभाव प्राप्त हुने अपेक्षा गरेको छ ।

शैक्षिक प्रशासन महाशाखा
विराटनगर महानगरपालिका
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
मोरड, प्रदेश नं. १

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ
१. परिचय	१
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-५) स्थानीय पाठ्यक्रमका तहगत सक्षमता	२
३. हाम्रो विराटनगर विषयको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि	३
४. हाम्रो विराटनगर विषयको क्षेत्र र क्रम (कक्षा १-३)	६
५. हाम्रो विराटनगर विषयको क्षेत्र र क्रम (कक्षा ४-५)	१०
६. हाम्रो विराटनगर विषयको सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया	१३
७. हाम्रो विराटनगर विषयको विद्यार्थी मूल्याङ्कन	१६

हाम्रो विराटनगर

१. परिचय

निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरू प्राप्तिका लागि विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न अनुभवहरू हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रममा विभिन्न अनुभवहरूलाई व्यवहार उपयोगी बनाउन निश्चित कार्यक्रम दिइएको हुन्छ । व्यापकरूपमा भन्नुपर्दा पाठ्यक्रम भनेको शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बनाएको शैक्षिक सामग्री हो, तापनि यसको विशिष्टतालाई हेर्दा यो प्रत्यक्ष रूपमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ सक्षमतासँग सम्बन्धित एउटा दस्तावेज हो । पाठ्यक्रममा सिक्ने व्यक्तिको मानसिक, शारीरिक, सामाजिक र नैतिक विकासमा सहायता हुने विद्यालय भित्र र बाहिरका समस्त अनुभवहरू एउटा कार्यक्रमका रूपमा समावेश भएका हुन्छन् । त्यसैले पाठ्यक्रम शिक्षाका दर्शनको लक्ष्य प्राप्त गर्ने एउटा साधन हो । संरचनागत रूपमा पाठ्यक्रम भन्नाले लक्ष्य, वस्तु, प्रक्रिया, श्रोत र मूल्याङ्कनका साधन आदि बुझिन्छ । जसलाई विद्यालय भित्र तथा बाहिर कक्षा शिक्षण वा सम्बन्धित कार्यक्रमद्वारा पुरा गर्ने योजनाबद्ध प्रयास हुन्छ । विषय र ज्ञानका दृष्टिले हेर्दा पाठ्यक्रमलाई मानव जातिकै सम्पूर्ण ज्ञान र अनुभवको सारको रूपमा लिन सकिन्छ । पाठ्यक्रमका प्रत्यक्ष उपभोक्ता भनेका विद्यार्थी हुन् भने उपभोग गराउने माध्यम विद्यालय र समाज भएकाले वास्तवमा विद्यालय भित्र र बाहिर विद्यार्थीमा इच्छित उपलब्धिहरू हासिल गराउन विद्यालयद्वारा गरिने सम्पूर्ण प्रयासलाई पाठ्यक्रमका रूपमा लिन सकिन्छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम अन्तर्गत मातृभाषा, स्थानीय इतिहास तथा संस्कृति, संस्कृत भाषा र स्थानीय ज्ञान, सीप, कला तथा प्रविधिमा आधारित विषयहरू समेट्नु पर्ने भएकाले संस्कृत भाषा वाहेक यस पाठ्यक्रममा सबै विषयवस्तुलाई नै समेट्ने प्रयास गरिएको छ । नयाँ पुस्ताले आफ्ना परम्परागत चाडपर्व, संस्कार र संस्कृति बिसर्दै छन् । उनीहरू आधुनिकताका नाममा पाश्चात्य संस्कृतिबाट प्रभावित हुँदै छन् । यसो हुनुमा हामीले उनीहरूलाई हाम्रो संस्कृतिको महत्व बुझाउन नसक्नु पनि हो । हाम्रा परम्परागत संस्कृतिहरू त्यसै आएका होइनन् । यो तयार हुन हजारौं वर्ष लागेको छ । यस्ता संस्कृतिमा हाम्रो चिनारी र पहिचान लुकेको हुन्छ । त्यसैले यस्ता चाडपर्व र संस्कृतिहरूलाई नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण गर्दै लैजानुपर्दछ । उनीहरूलाई त्यसको महत्व बुझाउन सक्नुपर्छ । नत्र एक पुस्ता अर्को पुस्ता हुँदै यी संस्कृतिहरू हराएर जान सक्छन् । यी विभिन्न संस्कृति र चाडपर्वहरूमध्ये विशेष गरेर विराटनगर क्षेत्रमा मनाइने पर्वहरू पनि हुन् । यस्ता पर्वको धार्मिक, सांस्कृतिक र सामाजिक महत्व रहेको छ । त्यसैले यी पर्वका बारेमा नयाँ पुस्तालाई पनि जानकारी गराउने, पर्वको महत्व बुझाउने र सक्रियताका साथ पर्व मनाउन सहभागी गराउने मुख्य उद्देश्य लिएर यो पाठ्यक्रममा यस्ता विषयवस्तुहरू पनि समावेश गरिएको छ ।

लोकतन्त्र, मानव अधिकारको संरक्षण र सम्वर्धन गर्ने, निरन्तर शिक्षाप्रति प्रतिबद्ध, श्रमप्रति सकारात्मक सोच भएका, स्वरोजगार उन्मुख असल चरित्र भएका र एककाइसौं शताब्दीमा व्यक्ति समाज र राष्ट्रमा आइपर्ने चुनौतीहरूको सामना गर्न सक्रिय योगदान पुऱ्याउन सक्ने नागरिक तयार गर्नु वर्तमान नेपालको विद्यालय शिक्षाको दूरदृष्टि (vision) रहेको छ । त्यसैले वर्तमान विद्यालय शिक्षा यसै दृष्टिकोणबाट अगाडि बढी रहेको छ । पाठ्यक्रम विकास र परिमार्जन कार्य गतिशील निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया भएकाले विद्यार्थी, अभिभावक, समाज र राष्ट्रको आवश्यकताअनुसार पाठ्यक्रममा समसामयिक सुधार भईरहन्छ । देशको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र सांस्कृतिक परिवर्तन तथा ज्ञान, विज्ञान र शिक्षा क्षेत्रमा भएका विकासलाई आत्मसाथ गरेर पाठ्यक्रमलाई समय

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

सापेक्ष बनाउनुपर्छ भन्ने मान्यताका साथ कक्षा १ देखि कक्षा ५ लाई लक्षित गरी विराटनगर महानगरको हाम्रो विराटनगर पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी स्रोत सामग्री, २०६६ ले “स्थानीय सरोकारवालाको आवश्यता, चाहना र उनीहरूकै सहभागितामा स्थानीय विषयवस्तुलाई समावेश गरि निर्माण र कार्यान्वयन हुने पाठ्यक्रम नै स्थानीय पाठ्यक्रम हो ” भनि परिभाषित गरेको छ । त्यसैले, स्थानीय पाठ्यक्रम भन्नाले स्थानीय सरोकारवालाले आवश्यक ठानेका विषयवस्तुलाई उनीहरूकै विज्ञता सक्रियतामा यथाशक्य कम लागतमा तयार गरिने पाठ्यक्रम हो । यो स्थानीय पाठ्यक्रमले विराटनगर महानगरपालिका क्षेत्र भित्रको विशिष्ट पहिचानलाई उजागर गर्नेछ । आधारभूत तहको कक्षा १-५ मा अध्ययनरत बालबालिकाहरूले औपचारिक रूपमा आफ्नो गाउँ, समाज, भूगोलको वस्तुनिष्ठ ज्ञान प्राप्त गर्नेछन् र यहाँ प्रचलित भाषा, संस्कृति, ऐतिहासिक र धार्मिक महत्वका स्थलहरू, प्राकृतिक सम्पदा तथा यसको संरक्षण एवम् संवर्द्धन गर्दै सम्भावित स्थानीय प्राकृतिक विपत्तिहरूका बारेमा समेत पहिचान गर्नेछन् । स्थानीय क्षेत्रमा प्रचलित पेसा, व्यवसाय र आर्थिक क्रियाकलापको औपचारिक जानकारी प्राप्त गर्नेछन् । यस पाठ्यक्रमले वातावरण संरक्षण तथा सुधारका निम्नि सहयोग गर्ने प्रेरित गर्नेछ । यस पाठ्यक्रमबाट बालबालिकाहरूले सामाजिक मूल्यमान्यताको पालना गर्दै असल सामाजिक व्यवहारको अनुसरण गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

२.आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-५) स्थानीय पाठ्यक्रमका तहगत सक्षमता

हाम्रो विराटनगर विषय सिकाइको अन्त्यमा विद्यार्थीहरूमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुनेछन् :

१. विराटनगरको भौगोलिक र प्राकृतिक स्वरूपको जानकारी र नक्साङ्रहकन,
२. विराटनगरका धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल, सामाजिक व्यक्तित्वहरू, तथा सम्पदाहरूको परिचय, महत्व र संरक्षणका उपायहरू,
३. स्थानीय जातजाती, संस्कृति, परम्परा र रीतिरिवाजसँग परिचित हुँदै सहभागिता,
४. स्थानीयस्तरमा खेलिने खेल, खेलमैदान तथा मनोरञ्जनस्थलहरूको परिचय, महत्व र संरक्षण,
५. स्थानीय वातावरण तथा प्राकृतिक प्रकोपको व्यवस्थापन,
६. विराटनगर महानगरभित्रका आर्थिक क्रियाकलाप र स्थानीय प्रविधिसँग परिचित हुँदै यसको संरक्षण र प्रयोगमा सहभागिता,
७. हाम्रा नैतिक आचरण, दायित्व र अनुशासनसँग घुलमिल भई तिनको अधिकतम उपयोग,
८. स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने सेवा तथा सुविधासँग परिचित भई तिनको प्रयोग ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

३. हाम्रो विराटनगर विषयको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५
<p>१. आफ्नो वरपरको वातावरणीय अवस्थितिको सामान्य जानकारी राख्न</p> <p>२. आफ्नो घर र विद्यालय वरपरको मौसम र प्राकृतिक प्रकोपको जानकारी राख्न</p> <p>३. आफ्नो वरपर रहेका ऐतिहासिक स्थलहरू, मठमन्दिर, दरबार तथा विद्यालयहरूको नाम बताउन।</p> <p>४. आफ्नो वरपर रहेका सामाजिक व्यक्तित्वहरूको नाम बताउन।</p> <p>५. आफ्नो परिवारका सदस्यहरूले गर्ने कामसँग परिचित हुन।</p> <p>६. आफ्नो परिवारका सांस्कृतिक क्रियाकलापहरूसँग परिचित हुन।</p> <p>७. आफ्नो घर आसपासमा रहेका सार्वजनिक सम्पत्ति र प्राकृतिक सम्पदाबारेमा सामान्य परिचित हुन।</p>	<p>१. आफ्नो वरपरको वातावरणीय अवस्थितिको जानकारी राख्न विद्यालयदेखि घरसम्मको सडकको नक्साङ्कन गर्न,</p> <p>२. आफ्नो समुदायमा हुने गरेका मौसम र प्राकृतिक प्रकोपको जानकारी दिई सचेत हुन,</p> <p>३. आफ्नो समुदायमा रहेका ऐतिहासिक स्थलहरू, मठ-मन्दिर, दरबार तथा विद्यालयहरूको नाम बताउन।</p> <p>४. आफ्नो समुदायका ऐतिहासिक तथा सामाजिक व्यक्तित्वहरूको नाम बताउन।</p> <p>५. आफ्नो समुदायका मानिसहरूले गर्ने कामसँग परिचित हुन।</p> <p>६. आफ्नो समुदायका सांस्कृतिक क्रियाकलापहरूसँग परिचित हुन।</p> <p>७. आफ्नो टोल र समुदायका सार्वजनिक सम्पत्ति र प्राकृतिक सम्पदाका बारेमा बताउन,</p>	<p>१. विराटनगरको भौगोलिक स्वरूपको सामान्य जानकारी र आफ्ना बडाका प्रमुख सडकको नक्साङ्कन कार्य गर्न,</p> <p>२. विराटनगरको मौसम, प्राकृतिक प्रकोपको प्रभाव र बच्ने उपायसँग परिचित हुन</p> <p>३. विराटनगरको ऐतिहासिक स्थलहरू, मठमन्दिर, दरबार तथा विद्यालयहरूको नाम बताउन।</p> <p>४. विराटनगरका ऐतिहासिक तथा सामाजिक व्यक्तित्वहरूको परिचय र योगदान बताउन।</p> <p>५. आफ्नो समुदायको आर्थिक क्रियाकलापसँग परिचित हुन।</p> <p>६. विराटनगरका सामाजिक, सांस्कृतिक गतिविधिहरूको पहिचान र सहभागिता जनाउन।</p> <p>७. विराटनगरमा रहेका सार्वजनिक सम्पत्ति र प्राकृतिक सम्पदाहरूको नाम बताउन।</p>	<p>१. विराटनगर महानगरको भौगोलिक र प्राकृतिक स्वरूपको परिचय दिन</p> <p>२. विराटनगरमा हुने प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने उपायहरू सम्बन्धी कार्यक्रममा सहभागी हुन।</p> <p>३. विराटनगरको ऐतिहासिक स्थलहरू, मठमन्दिर, दरबार, विद्यालय परिचय, महत्व र संरक्षणका उपायहरू बताउन तथा विश्वविद्यालय, शिक्षण अस्पताल, प्रदेश नं. एको राजधानीका बारेमा सामान्य परिचित हुन।</p> <p>४. विराटनगरका ऐतिहासिक तथा सामाजिक व्यक्तित्वहरूको परिचय र योगदान बताउन।</p> <p>५. विराटनगरका व्यापारिक केन्द्रहरूको सामान्य परिचय दिन,</p> <p>६. विराटनगरका सामाजिक, सांस्कृतिक गतिविधिहरूको पहिचान, सम्मान र सहभागिता जनाउन।</p> <p>७. विराटनगरमा रहेका सार्वजनिक सम्पत्ति र प्राकृतिक सम्पदाहरूको परिचय बताउन।</p>	<p>१. विराटनगर महानगरको प्राकृतिक र राजनैतिक नक्सा निर्माण गर्न।</p> <p>२. विराटनगरमा हुने प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने उपायहरू सम्बन्धी कार्यक्रममा सहभागी हुन।</p> <p>३. विराटनगरको ऐतिहासिक स्थलहरू, मठमन्दिर, दरबार, विद्यालय परिचय, महत्व र संरक्षणका उपायहरू बताउन तथा विश्वविद्यालय, शिक्षण अस्पताल, प्रदेश नं. एको राजधानीका बारेमा सामान्य परिचित हुन।</p> <p>४. विराटनगरका ऐतिहासिक, सामाजिक व्यक्तित्व तथा सम्पदाहरूको परिचय र योगदान बताउन।</p> <p>५. नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा विराटनगरको योगदानका बारेमा सामान्य जानकारी बताउन।</p> <p>६. विराटनगरका व्यापारिक केन्द्रहरू तथा ऐतिहासिक उद्योगको सामान्य परिचय र स्थलगत भ्रमण गर्न।</p>

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५
८. आफ्नो घरपरिवारको वेशभूषा र परिकारसँग परिचित हुन ।	८. आफ्नो समुदाय र आसपासमा रहेका, रहनसहन, वेशभूषा, र परिकारसँग परिचित हुन ।	८. विराटनगर महानगरपालिकामा रहेका मौलिक जातजाति, रहनसहन, वेशभूषा परम्परा र परिकारहरूको महत्त्व परिचय दिन ।	९. विराटनगर महानगरपालिकामा रहेका मौलिक जातजाति, रहन सहन, वेशभूषा परम्परा र परिकारहरूको महत्त्व बताउन ।	७. विराटनगरका सामाजिक, सांस्कृतिक गतिविधिहरूको पहिचान, सम्मान र महत्त्व बताउन ।
९. आफ्नो परिवार तथा छर्छिमेकमा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीतसंगीत, उत्सव महोत्सवहरूमा सहभागी भइ परिचित हुन ।	९. आफ्नो टोल तथा वडामा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीतसंगीत, उत्सव महोत्सवहरूमा सहभागी भइ परिचित हुन ।	९. विराटनगरमा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीतसंगीत, उत्सव महोत्सवहरूमा सहभागी भइ परिचित हुन ।	१०. विराटनगरमा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीतसंगीत, उत्सव महोत्सवहरूमा सहभागी हुदै महत्त्व बताउन ।	८. विराटनगरमा रहेका सार्कजनिक सम्पति र प्राकृतिक सम्पदाहरूको महत्त्व बताउन र संरक्षण गर्न ।
१०. आफ्नो घर वरपर रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको नाम बताउन ।	१०. आफ्नो वडामा रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको बारेमा सामान्य परिचय दिन ।	१०. विराटनगर महानगरभित्र रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको परिचय दिन ।	११. विराटनगर महानगरभित्र रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको परिचय दिन र यिनीहरूको सरसफाइमा सहभागिता जनाउन ।	९. विराटनगर महानगरपालिकामा रहेका मौलिक जातजाति, रहन सहन, वेशभूषा, संस्कृति, रीति रिवाज, परम्पराको जगेन्तर र परिकार निर्माणमा सहभागी हुन ।
११. मनोरञ्जनका लागि गरिने विभिन्न बाल क्रियाकलापहरूमा सहभागी हुन ।	११. मनोरञ्जनका लागि गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरूमा सहभागी हुन ।	११. खेलकुद तथा मनोरञ्जनबाट हुने फाईदाहरू बताउन	१२. विराटनगरको प्रमुख रथयात्रा श्रीकृष्ण रथयात्राको परिचय दिन	१०. विराटनगरमा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीतसंगीत, उत्सव महोत्सवहरूमा सहभागिता जनाउन र संरक्षण गर्न ।
१२. स्थानीय खेलहरू खेलन ।	१२. खेलकुदबाट हुने फाईदाहरू बताउन ।	१२. स्थानीय खेलहरू खेलन	१३. खेल तथा मनोरञ्जनको परिचय तथा महत्त्व बताउन ।	११. विराटनगर महानगरभित्र रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको महत्त्व र सरक्षणका उपाय बताउन र यिनीहरूको सरसफाइमा सहभागिता जनाउन ।
१३. आफूलाई मनपर्ने मनोरञ्जन स्थलहरूको पहिचान गर्न ।	१३. आफूलाई मनपर्ने मनोरञ्जन स्थलहरूको सूचि बनाउन ।	१३. स्थानीय मनोरञ्जन स्थलहरूको सामान्य परिचय दिन	१४. स्थानीय खेलहरूमा सहभागिता जनाउन ।	१२. विराटनगरको प्रमुख रथयात्रा श्रीकृष्ण रथयात्राको परिचय दिन र यिनीहरूको सरसफाइमा सहभागिता जनाउन ।
१४. हाम्रो वरपरिको वातावरण, घर, विद्यालय वरपर पाइने सजीव र निर्जीव वस्तुहरूको पहिचान गर्न ।	१४. हाम्रो वरपरिको वातावरण फोहोर हुने कारणहरू बताउन ।	१४. हाम्रो वरपरिको वातावरण फोहोर हुने कारणहरू बताउन ।	१५. स्थानीय खेलहरूमा सहभागिता जनाउन ।	१३. विराटनगरको प्रमुख रथयात्रा श्रीकृष्ण रथयात्राको पर्यटकीय महत्त्व बताउन ।
१५. आफ्नो वातावरणका राम्रा र नराम्रा पक्षहरू बताउन ।	१५. आफ्नो वरपरिको वातावरण सफा राख्ने सामान्य उपायहरू बताउन ।	१५. आफ्नो वरपरिको वातावरण सफा राख्ने सामान्य उपायहरू बताउन ।	१६. जनावर र विश्वाहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध बताउन ।	१४. स्थानीय खेल तथा मनोरञ्जन स्थलहरूको परिचय र महत्त्व
१६. स्पैयाँ, पैसा चिन्न तथा यसको कार्य तथा प्रयोग गर्न ।				

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

४. हाम्रो विराटनगर विषयको क्षेत्र र क्रम

यस हाम्रो विराटनगर विषय कक्षा १-३ को विषयवस्तुहरूको क्षेत्र र क्रम तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

क्षेत्र / एकाइ	कार्यधण्टा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
१. विराटनगरको भौगोलिक परिचय	१५	<ul style="list-style-type: none"> - आफु बसिरहेको ठाउँको नाम बताउन आफ्ना जन्मस्थल, वडा, र पालिकाको नाम बताउन । - स्थानीय सडकको नाम बताउन । - विद्यालय वरिपरिको धरातलीय स्वरूप बताउन । - जाडो मौसम र गर्मी मौसमवारे सामान्य जानकारी 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो टोल समुदाय र त्यस वरिपरिको अवस्थितिको स्वरूपको अवलोकन । - विराटनगरको सामान्य परिचय , - विद्यालयदेखि घरसम्म जाने वाटोको नक्साको सामान्य काम - जाडो मौसमको शीतलहर र गर्मी मौसम र ढुवानबाटे सामान्य जानकारी 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगरको प्राकृतिक स्वरूप - विराटनगरको नामाकरण । - विराटनगर महानगरको क्षेत्रको नक्साको सामान्य काम - जाडो मौसमको शीतलहर र गर्मी मौसमको ढुवानबाट बच्ने उपाय ।
२. विराटनगरको इतिहास	१५	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरका ऐतिहासिक स्थल (वीरेन्द्र सभागृह, सहिद रङ्गशाला) तथा व्यक्तित्व (कृष्णप्रसाद कोइराला) । - आफ्नो वरपर रहेका ऐतिहासिक स्थलहरू, मठमन्दिर, दरबार तथा विद्यालयहरू , - आफ्नो वरपर रहेका सामाजिक व्यक्तित्वहरू - आफ्नोपरिवारका सदस्यहरूले गर्ने काम , - आफ्नोपरिवारका सांस्कृतिक क्रियाकलापहरू - आफ्नो घर आसपासमा रहेका सार्वजनिक सम्पत्ति र प्राकृतिक सम्पदाहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरका ऐतिहासिक स्थल तथा व्यक्तित्वहरू - कृष्णप्रसाद कोइरालाको परिचय, - विराटनगरवाट प्रधानमन्त्री हुने व्यक्तित्वहरू - विराटनगरका सामाजिक व्यक्तित्वहरू (हनुमानदास श्रेष्ठ, प्रतापनिधि शर्मा, तारणीप्रसाद कोइराला, बालकृष्ण पोखेल, रानुदेवी अधिकारी, वासुदेव मुनाल)। - विराटनगरको पुरानो उद्योग विराटनगर जुटिमिल र वनस्खण्डी मन्दिर । - विराटगरका पुराना विद्यालयहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - कृष्णप्रसाद कोइरालाको योगदान बताउन । - हाम्रो राष्ट्रका लागि योगदान गर्ने विराटनगरका ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरूको बारेमा सामान्य परिचय - विराटनगरका सामाजिक व्यक्तित्वहरू हनुमानदास श्रेष्ठ, प्रतापनिधि शर्मा, तारणीप्रसाद कोइराला, बालकृष्ण पोखेल, रानुदेवी अधिकारी, वासुदेव मुनालको सामान्य परिचय र योगदान । - उद्योगी गोलाको परिचय । - विराटनगरकै सैवैभन्दा पुरानो वनस्खण्डी मन्दिर तथा पहिलो उद्योग विराटनगर जुटिमिलको ऐतिहासिक महत्व । - विराटगरका पुराना विद्यालयहरू

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५
१७. खुत्रुके बचतको प्रयोग गर्न । १८. असल आनिबानि बताउन र प्रदर्शन गर्न । १९. आफ्नो कर्तव्य बताउन र व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न । २०. आफूले प्राप्त गर्ने विभिन्न सेवा तथा सुविधाहरूसँग परिचित हुन र उपभोग गर्न ।	१६. रूपैयाँ, पैसा चिन्न तथा यसको कर्यतथा प्रयोग बताउन । १७. खुत्रुके बचतको प्रयोग गर्न । १८. मानिसका आधारभूत आवश्यकतासँग परिचित हुन । १९. स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रबिधिहरूको पहिचान गर्न । २०. असल आनिबानि बताउन र प्रदर्शन गर्न । २१. आफ्नो कर्तव्य बताउन र व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न । २२. आफूले प्राप्त गर्ने स्थानीय सेवा तथा सुविधाहरूसँग परिचित हुन र उपभोग गर्न ।	उपायहरू बताउन । १६. जनावर र विश्वाहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध बताउन । १७. वातावारण सफा राख्ने उपायहरू बताउन । १८. प्राकृतिक प्रकोपको परिचय तथा असरहरू बताउन । १९. विराटनगर महानगरभित्रका मानिसहरूले आय आर्जनका लागि गर्ने विभिन्न कामहरूको पहिचान र सम्मान गर्न । २०. दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको पहिचान र मितव्यिता गर्न । २१. स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रबिधिहरूको पहिचान गर्न । २२. असल आनिबानि बताउन र प्रदर्शन गर्न । २३. आफ्नो कर्तव्य बताउन र व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न । २४. घर र विद्यालयमा पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता बताउन र पालना गर्न । २५. आफूले प्राप्त गर्ने सेवा तथा सुविधाहरूसँग परिचित हुन र तीनको उपभोग गर्ने	१७. प्राकृतिक प्रकोपको परिचय तथा असरहरू बताउन । १८. प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने उपायहरू बताउन । १९. विराटनगर महानगरभित्रका मानिसहरूले आय आर्जनका लागि गर्ने विभिन्न कामहरूको पहिचान र सम्मान गर्न । २०. दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको पहिचान र मितव्यिता गर्न । २१. स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रबिधिहरूको प्रयोग गर्न । २२. असल आनिबानि बताउन र प्रदर्शन गर्न । २३. आफ्नो कर्तव्य बताउन र व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न । २४. घर र विद्यालयमा पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता बताउन र पालना गर्न । २५. सार्वजनिक ठाउँहरूमा पालना गर्नुपर्ने नियमहरू बताउन र पालना गर्न । २६. विराटनगर महानगरभित्र प्राप्त हुने सेवा तथा सुविधाहरूको पहिचान, उपयोगिता र उपभोग गर्ने तरिकाको सूचि तयार गर्न ।	बताउदै तिनको संरक्षण र संबद्धनका उपायहरू बताउन । १५. मानव क्रियाकलापले वातावरणमा पर्ने असरहरू बताउन । १६. वातावरण संरक्षणमा मानिसको भूमिका बताउन । १७. विराटनगर महानगरपालिका भित्र हुने आर्थिक क्रियाकलाप हरूको अवलोकन गरी तीनको उपादेयता बताउन । १८. स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रबिधिहरूको प्रयोग गर्न । १९. असल आनिबानि बताउन र प्रदर्शन गर्न । २०. आफ्नो कर्तव्य बताउन र व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न । २१. घर र विद्यालयमा पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता बताउन र पालना गर्न । २२. सार्वजनिक ठाउँहरूमा पालना गर्नुपर्ने नियमहरू बताउन र पालना गर्न । २३. विराटनगर महानगरभित्र प्राप्त हुने सेवा तथा सुविधाहरूको पहिचान, उपयोगिता र उपभोग गर्ने तरिकाको सूचि तयार गर्न ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

क्षेत्र/एकाइ	कार्यधण्टा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
३, विराट संस्कृति, परम्परा र रितिरिवाज	२०	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो घरपरिवारको वेशभूषा र परिकार । - आफ्ना परिवार तथा छरछिमेकमा मनाइने मौलिक पर्व, कला, जात्रा, गीत सङ्गीत, उत्सव महोत्सवहरू - आफ्नो घर वरपर रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक, तथा प्राकृतिक सम्पदाहरू - विराटनगरका चाडपर्वहरू वेषभूषा, रहनसहन, मेला, गीत, सङ्गीत, बाजा, कला, जात्रा, उत्सव, महोत्सव आदिको जानकारी र सहभागिता । - सिर्वा, जितिया लथापथा, सुकरतिया पर्व र श्रीकृष्ण रथ यात्रा मनाउने समय र स्थान । - विराटनगरमा रहेका मठ मन्दिर रहेको ठाउँ वताउन र यहाँ मनाइने धर्ममा पूजा गरिने देवीदेवताको नाम । - विराटनगरमा रहेका मठ मन्दिर, देवल, गुम्बा/चैत्य, मस्जिदहरू - धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रममा वनाइने स्थानीय परिकारहरू (ठेक्वा, भक्का, कसार, मालपुवा) 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरका चाडपर्वहरू वेषभूषा, रहनसहन, मेला, गीत, सङ्गीत, बाजा, कला, जात्रा, उत्सव, महोत्सव आदिको परिचय र सहभागिता । - यी पर्वमा गरिने क्रियाकलापहरू - सिर्वा, जितिया पर्व लथापथा, सुकरतिया र श्रीकृष्ण रथ यात्राको महत्व । - विराटनगरमा रहेका मठ मन्दिर तथा धर्मको सामान्य परिचय । - धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रममा वनाइने स्थानीय परिकारहरूको उपयोगिता 	
४, हाम्रा सम्पदाहरू	२०	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरमा वसोवास गर्ने जातिहरूको सूची-आआफ्नो वडामा भएका धार्मिक मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, चैत्यको नाम - ऐतिहासिक सम्पदाहरू विराटनगर जुट मिल, कोइराला निवास, नेपालकै पहिलो अस्पताल कोशी अञ्चल अस्पताल, विराट राजाको दरवारको नाम । - प्राकृतिक सम्पदाहरू सिङ्घिया, केसलिया नदीको नाम । - आफू बसिरहेको ठाउँका जडिवुटीहरूको नाम - गौसिया जामे मस्जिद र विराटनगरमा रहेका अन्य मस्जिदहरूको सूची 	<ul style="list-style-type: none"> - राजवंशी तथा थारु जातिको सामान्य परिचय दिन । - लोपोन्मुख जाति, दलित तथा पिछडिएका जातिको परिचय । - आ-आफ्नो वडामा भएका धार्मिक मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, चैत्यको सामान्य परिचय । - ऐतिहासिक सम्पदाहरू विराटनगर जुट मिल, कोइराला निवास, नेपालकै पहिलो अस्पताल कोशी अञ्चल अस्पताल, विराट राजाको दरवारको सामान्य परिचय । - प्राकृतिक सम्पदाहरू सिङ्घिया, केसलिया नदीको धार्मिक महत्व - आफू बसिरहेको ठाउँका जडिवुटीहरूको उपयोगिता - गौसिया जामे मस्जिदको धार्मिक महत्व । 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरमा वोलिनेविभिन्न भाषाको नाम - लोपोन्मुख जाति, दलित तथा पिछडिएका जातिको रहनसहन र संस्कारको परिचय दिन । - विराटनगरमा वसोवास गर्ने जाति र यिनीहरूले बोल्ने भाषाको पहिचान गर्न । - आ आफ्नो वडामा भएका धार्मिक मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, चैत्यको परिचय - ऐतिहासिक सम्पदाहरू विराटनगर जुट मिल, कोइराला निवास, नेपालकै पहिलो अस्पताल कोशी अञ्चल अस्पताल, उच्च अदालत, हड्डाली हाट, विराट राजाको दरवार क्षेत्रको पहिचान । - प्राकृतिक सम्पदाहरू सिङ्घिया, केसलिया नदीको धार्मिक महत्व - आफू बसिरहेको ठाउँका जडिवुटीहरूको उपयोगिता

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

क्रेत्र/एकाइ	कार्यघण्टा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
५. खेल तथा मनोरञ्जन	२०	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्तरमा मनोरञ्जनका लागि गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरू - आफूलाई मनपर्ने खेलहरूका नाम - आफूलाई मनपर्ने मनोरञ्जन स्थलका नामहरू - स्थानीय खेलहरूको सामान्य परिचय 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्तरमा मनोरञ्जनका लागि गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरू - आफूलाई मनपर्ने खेल तथा मनोरञ्जन स्थलहरूको सामान्य परिचय - स्थानीय मनोरञ्जन स्थलहरूको भ्रमणबाट हुने फाईदाहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्तरमा मनोरञ्जनका लागि गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरू - आफूलाई मनपर्ने खेल तथा मनोरञ्जन स्थलहरूको सामान्य परिचय - स्थानीय मनोरञ्जन स्थलहरूको भ्रमणबाट हुने फाईदाहरू
६. वातावरण तथा प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन	२०	<ul style="list-style-type: none"> - हाम्रो वरपरको वातावरण - हाम्रो वरिपरिको वातावरण, घर, विद्यालय वरपर पाइने सजीव र निर्जीव वस्तुहरू - वातावरणका राम्रा र नराम्रा पक्षहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - हाम्रो वरपरको वातावरण फोहोर हुने कारणहरू (जधाभावी फोहोर मैला फ्याँक्नु, चर्पीको प्रयोग नगर्नु, नियमित सरसफाई नगर्नु, रसायनिक मल र किटनाशक विषादीको अधिक प्रयोग गर्नु, वातावरण सफा राख्ने उपायहरू फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन, चर्पीको प्रयोग, सरसफाई, अर्गानिक खेती, आदि) 	<ul style="list-style-type: none"> - हाम्रो वरिपरिको वातावरण फोहोर हुने कारणहरू (फाहोर मैला व्यवस्थापन नहुनु, उचित ढल निकासको अभाव, चेतनाका कमी साथै जान्नेले पनि हेलचैकाई गर्नु, घरपालुवा जनावर छाडा छोड्नु, रसायनिक मल तथा विषादीको अधिक प्रयोग हुनु, माटोमा प्लास्टिकजन्य वस्तु जलाउनु) - वातावरण सफा राख्ने उपायहरूको (ध्रुवाँ रहित वातावरण, ढल निकासको उचित व्यवस्थापन, फोहोर राख्ने खाडलको प्रयोग, वृक्षारोपण, अर्गानिक खेती, विषादिको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्नु, घरपालुवा जनावरको नियन्त्रण, सचेतीकरण)
७. आर्थिक क्रियाकलाप र स्थानीय प्रविधि	१५	<ul style="list-style-type: none"> - रुपैयाँ, पैसाको परिचय - रुपैयाँ पैसाको कार्य तथा प्रयोग - खुत्रुके बचतको प्रयोग स्थानीय प्रविधिको पहिचान 	<ul style="list-style-type: none"> - रुपैयाँ, पैसाको कार्य तथा प्रयोग - खुत्रुके बचतको प्रयोग - मानिसका आधारभूत आवश्यकताको परिचय - स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रविधिहरूको पहिचान 	<ul style="list-style-type: none"> - कमाई गर्ने माध्यमहरू - आफ्ना अभिभावकहरूको आर्थिक स्रोतहरूको पहिचान स्थानीय कच्चा
८. हाम्रो आचरण, दायित्व र अनुशासन	१५	<ul style="list-style-type: none"> - असल आचरण सम्बन्धी गीत / कविता - कर्तव्यबोध सम्बन्धी बालकथा अनुशासन सम्बन्धी खेल 	<ul style="list-style-type: none"> - असल आचरण सम्बन्धी गीत / कविता - कर्तव्यबोध सम्बन्धी बालकथा/कविता अनुशासन सम्बन्धी सम्वाद 	<ul style="list-style-type: none"> - असल आचरण सम्बन्धी गीत / कविता - कर्तव्यबोध सम्बन्धी बालकथा/कविता अनुशासन सम्बन्धी सम्वाद

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

क्षेत्र/एकाइ	कार्यधण्टा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
९. विराटनगरमा उपलब्ध सेवा तथा सुविधाहरू	२०	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो विद्यालयको परिचय - आफ्नो नजिकको क्लिनिक तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको परिचय । - विराटनगर महानगरपालिका भित्र सञ्चालन हुने यातायातका साधनहरूको परिचय । - घर तथा छिमेकमा प्रयोग गरिने सञ्चारका साधन वा माध्यमहरूको परिचय । - घर, छरछिमेक तथा विद्यालयमा प्रयोग हुने खानेपानीको स्रोत । 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो विद्यालयको परिचय - आफ्नो नजिकको क्लिनिक तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको परिचय । - विराटनगर महानगरपालिका भित्र सञ्चालन हुने यातायातका साधनहरूको परिचय । - छिमेकमा भएका सहकारी संस्था, बचत समूह र बैड्कहरूको परिचय । - घर तथा छिमेकमा प्रयोग गरिने सञ्चारका साधन वा माध्यमहरूको परिचय । - घर, छरछिमेक तथा विद्यालयमा प्रयोग हुने खानेपानीको स्रोत । 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो विद्यालयको र आफ्नो वरपरका विद्यालयको परिचय । - नजिकको स्वास्थ्य चौकीको नाम र त्यहाँ प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवाको परिचय । - विराटनगर महानगरपालिका भित्र सञ्चालन हुने यातायातका साधनहरूको परिचय । - छिमेकमा भएका सहकारी संस्था, बचत समूह र बैड्कहरूको परिचय । - घर तथा छिमेकमा प्रयोग गरिने सञ्चारका साधन वा माध्यमहरूको परिचय । - घर, छरछिमेक तथा विद्यालयमा प्रयोग हुने खानेपानीको स्रोत । - नजिकको प्रहरी चौकी/कार्यालयको परिचय । - विद्युत कार्यालयबाटे जानकारी - वडा कार्यालय तथा त्यहाँ कार्यरत मानिसहरूको परिचय ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

५. हाम्रो विराटनगर विषयको क्षेत्र र क्रम

यस विषयको विषयवस्तुहरूको कक्षा ४-५ को क्षेत्र र क्रम तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्षेत्र/एकाइ	कार्यधण्टा	कक्षा ४	कक्षा ५
१. विराटनगरको भौगोलिक परिचय	१०	<ul style="list-style-type: none"> - आफू वसेको बडाको प्राकृतिक स्वरूप - विराटनगरको भौगोलिक परिचय । - विराटनगर महानगरको क्षेत्रको नक्साको सामान्य काम - जाडो मौसमको शीतलहर र गर्मी मौसमको ढुवानका कारण पहिचान र यसवाट बच्ने उपाय । 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगरको भौगोलिक परिचय । - विराटनगरको नक्सा निर्माण । - मोरड़ जिल्लाको नामाकरण - विराटनगरमा रहेको अन्तराष्ट्रिय सिमाना - जाडो तथा गर्मी मौसमको कारण उत्पन्न हुने प्राकृतिक प्रकोपको ब्यवस्थापन ।
२. विराटनगरको इतिहास	१८	<ul style="list-style-type: none"> - विराट राजाको दरवार क्षेत्रको ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय महत्त्व । - कृष्णप्रसाद कोइरालाको योगदान । - विराटनगरवाट प्रधानमन्त्री हुने व्यक्तित्वहरू मातृकाप्रसाद कोइराला, वि.पी. कोइराला, सूर्यवहादुर थापा, किर्तीनिधि विष्ट, नगेन्द्रप्रसाद रिजाल, गिरीजाप्रसाद कोइराला, मनमोहन अधिकारीको परिचय - शुसिल कोइराला र इन्द्रा आचार्यको परिचय । - विराटनगरका पुराना विद्यालयहरू । - विराटनगरका पुराना उद्योगहरूको सामान्य परिचय - उद्योगी गोला र सहकारीको तुलना । - वनस्खण्डी मन्दिरको ऐतिहासिक महत्त्व । 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटराजाको दरवार क्षेत्रको पहिचान गर्न । - विराटनगरवाट प्रधानमन्त्री हुने व्यक्तित्वहरू मातृकाप्रसाद कोइराला, वि.पी. कोइराला, सूर्यवहादुर थापा, किर्तीनिधि विष्ट, नगेन्द्रप्रसाद रिजाल, गिरीजाप्रसाद कोइराला, मनमोहन अधिकारी, शुशील कोइरालाको योगदान, - क्रान्ति योद्धा भतालु साह, चैतुलाल चौधरी, रामलाल गोल्ढा, प्रथम मेयरको परिचय । - विराटनगरका सामाजिक व्यक्तित्वहरू हनुमानदास श्रेष्ठ, प्रतापनिधि शर्मा, तारणीप्रसाद कोइरालाको योगदान बताउन । - उद्योगी गोलाको महत्त्व । - वनस्खण्डी मन्दिरको संरक्षण ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

क्षेत्र/एकाइ	कार्यधण्टा	कक्षा ४	कक्षा ५
३. विराट संस्कृति, परम्परा र रितिरिवाज	२०	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरका चाडपर्वहरू वेषभूषा, रहनसहन, मेला, गीत, सङ्गीत, बाजा, कला, जात्रा, उत्सव, महोत्सवको नाम । - सिर्वा, जितिया पर्व र श्रीकृष्ण रथ यात्रा को प्रचार प्रसार । - विराटनगरमा रहेका कालीमन्दिर राधाकृष्ण मन्दिर, रामजानकी, अष्टचिरञ्जीवी, राधारमण शिव मन्दिर आदि मठ मन्दिरको नाम वताउन र यहाँ मनाइने धर्म । -स्थानीय स्तरमा बोलिने भाषाभाषीको नाम । - विराटनगरमा वसोवास गर्ने जातिहरूको सूची - मुस्लिम धर्मावलम्बीहरूले मनाउने चाड पर्वहरूको नाम र मनाइने समय 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगरका चाडपर्वहरू वेषभूषा, रहनसहन, मेला, गीत, सङ्गीत, बाजा, कला, जात्रा, उत्सव, महोत्सव आदिको जानकारी र सहभागिता । - यी पर्वमा गरिने क्रियाकलापहरूमा पर्यटकको सहभागिता बढाउने तरिकाहरू । - सिर्वा, जितिया पर्व र श्रीकृष्ण रथ यात्राको संरक्षण । - विराटनगरमा रहेका मठ मन्दिर रहेको ठाउँ वताउन र यहाँ मनाइने धर्ममा पूजा गरिने देविदेवताको नाम र यिनीहरूलाई संरक्षण गर्ने उपायहरू । - स्थानीय स्तरमा बोलिने भाषाभाषी को संरक्षणका उपाय । - राजवंशी जातिको सामान्य परिचय । - विराटनगरका लोपोन्मुख जाति, दलित तथा पिछडिएका जातिको परिचय । - मुस्लिम धर्मावलम्बीहरूले मनाउने चाड पर्वहरूको प्रचार प्रसार ।
४. हाम्रा सम्पदाहरू	१५	<ul style="list-style-type: none"> - आ-आफ्नो वडामा भएका धार्मिक मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, चैत्यको परिचय वताउन - ऐतिहासिक सम्पदाहरू विराटनगर जुट मिल, कोइराला निवास, नेपालकै पहिलो अस्पताल कोशी अञ्चल अस्पताल, विराट राजाको दरवारको परिचय र स्थलगत अध्ययन । - प्राकृतिक सम्पदाहरू सिङ्घिया, केसलिया नदीको संरक्षणका उपाय । - आफू बसिरहेकोठाउका जडिबुटीहरूको पहिचान । - गौसिया जामे मस्जिद र विराटनगरमा रहेका अन्य मस्जीदहरूको सूची 	<ul style="list-style-type: none"> - आ-आफ्ना वडामा भएका धार्मिक मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, चैत्यको सामान्य महत्व । - ऐतिहासिक सम्पदाहरू विराटनगर जुट मिल, कोइराला निवास, नेपालकै पहिलो अस्पताल कोशी अञ्चल अस्पताल, विराट राजाको दरवारको सामान्य परिचय स्थलगत अध्ययन र संरक्षणका उपायहरू । - प्राकृतिक सम्पदाहरू सिङ्घिया, केसलिया नदीको धार्मिक महत्व - आफू बसिरहेको ठाउँका जडिबुटीहरूको खेती गर्ने । - गौसिया जामे मस्जिदको धार्मिक महत्व ।
५. खेल तथा मनोरञ्जन	१५	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय खेल तथा मनोरञ्जनस्थलहरूको परिचय तथा महत्व । - स्थानीय खेलहरू खेल्ने तरिका 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय खेल तथा मनोरञ्जन स्थलहरूको परिचय तथा महत्व - स्थानीय खेलहरू खेल्ने तरिका - स्थानीय खेल तथा मनोरञ्जन स्थलहरूको संरक्षण र सम्बद्धनका उपायहरू ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

क्षेत्र/एकाइ	कार्यधारणा	कक्षा ४	कक्षा ५
६. वातावरण तथा प्रकोप व्यवस्थापन	१५	<ul style="list-style-type: none"> - जनावर र बिरुवाबीच अन्तरसम्बन्ध - जनावरबाट बिरुवाले पाउने फाईदा, बिरुवाबाट जनावरले पाउने फाईदा, - प्राकृतिक प्रकोपको परिचय, प्राकृतिक प्रकोपका असरहरू : - प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने सामान्य उपायहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - जनावर र बिरुवाबीच अन्तरसम्बन्ध - जनावरबाट बिरुवाले पाउने फाईदा, बिरुवाबाट जनावरले पाउने फाईदा, - प्राकृतिक प्रकोपको परिचय, प्राकृतिक प्रकोपका असरहरू : - प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने सामान्य उपायहरू
७. आर्थिक क्रियाकलाप तथा स्थानीय प्रविधि	१०	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगर भित्रका मानिसहरूले आय आर्जनका लागि गर्ने विभिन्न कामहरूको पहिचान र सम्मान - दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको पहिचान र मितव्यिता - स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रविधिहरूको पहिचान र प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगरपालिकाभित्र हुने आर्थिक क्रियाकलापहरूको अवलोकन तथा तिनको उपादेयता - दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको पहिचान र मितव्यिता - स्थानीय कच्चा पदार्थ र प्रविधिहरूको पहिचान र प्रयोग
८. हाम्रो आचरण, दायित्व र अनुशासन	१०	<ul style="list-style-type: none"> - असल आचरण सम्बन्धी कथा/कविता - कर्तव्यबोध सम्बन्धी कथा/निबन्ध/लेख - आचारसंहिता सम्बन्धी लेख 	<ul style="list-style-type: none"> - असल आचरण सम्बन्धी कथा/कविता - कर्तव्यबोध सम्बन्धी कथा/निबन्ध/लेख - आचारसंहिता सम्बन्धी लेख
९. विराटनगरमा उपलब्ध सेवा तथा सुविधाहरू	१५	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगरपालिकाका पूर्व तथा वर्तमान मेयर उपमेयरहरूको नाम - आफ्ना विद्यालयको र आफ्नावरपरका विद्यालयहरूको सामान्य परिचय । - आफ्नो वडामा रहेका स्वास्थ्य चौकी/ अस्पतालको नाम र तिनको सेवा क्षेत्र - विराटनगर महानगरपालिकाभित्र चल्नेयातायातका साधनहरूको परिचय । - आफ्नो वरपर भएका बैड्क तथा सहकारी संस्था, बचत समूहहरूको परिचय तथा कार्य । - विराटनगरभित्र प्रयोग हुने सञ्चारका साधनहरूको सामान्य परिचय । - विराटनगर भित्र सञ्चालित खानेपानी आयोजनाहरूको परिचय । - विराटनगरमा भएका विभिन्न सुरक्षा निकायहरूको परिचय । 	<ul style="list-style-type: none"> - विराटनगर महानगरपालिकाका पूर्व तथा वर्तमान मेयर उपमेयरहरूको परिचय - विराटनगरमा सञ्चालित शैक्षिक संस्थाहरूको सामान्य परिचय । - विराटनगरमा रहेका स्वास्थ्य चौकी/अस्पतालको नाम र त्यहाँबाट प्राप्त हुने सेवाहरू - विराटनगर महानगरपालिकाभित्र चल्नेयातायातका साधनहरूको परिचय । - विराटनगरमा भएका प्रमुख बैड्क तथा सहकारी संस्था, बचत समूहहरूको परिचय तथा कार्य । - विराटनगरभित्र प्रयोग हुने सञ्चारका साधनहरूको सामान्य परिचय । - विराटनगर भित्र सञ्चालित खानेपानी आयोजनाहरूको परिचय । - विराटनगरमा भएका विभिन्न सुरक्षा निकायहरूको परिचय ।

६. हाम्रो विराटनगर विषयको सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ सक्षमताहरू पुरा गर्न गराउनका लागि विद्यार्थीहरूमा विभिन्न विधिहरूको माध्यमद्वारा गरिने क्रियाकलापलाई नै सिकाइ सहजीकरण भनिन्छ । जसको माध्यमबाट सिकाइलाई सहज बनाउन मद्दत पुग्दछ सिकाइ सहजीकरणलाई शिक्षण विधि पनि भन्ने गरिन्छ जसमा शिक्षणका तौर तरिकाहरू प्रयोग हुन्छन् । यो क्रियाकलाप कक्षाकोठा भित्र वा बाहिर जहाँ पनि गर्न सकिन्छ । यसलाई अझ सरल ढङ्गमा भन्नुपर्दा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ सक्षमता, सिकाइ उपलब्ध र यिनीहरू अनुरूपका विषयवस्तुको बारेमा शिक्षक र विद्यार्थीहरूबीच गरिने व्यवस्थित अन्तरक्रिया नै सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया हो ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्ध प्राप्त गर्न कक्षा कोठामा वा कक्षा कोठा बाहिर गरिने अन्तरक्रियात्मक कार्यलाई शिक्षण सिकाइ सहजीकरण भनिन्छ । यसमा विद्यार्थीले गरेको सिकाइ क्रियाकलापमा शिक्षकले सहजीकरण गर्ने कार्य गर्दछ । सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार शिक्षण विधिहरूको छनौट गरि शिक्षण सिकाइ सहजीकरण प्रकृया अगाडि बढाउनुपर्दछ ।

शिक्षण सिकाइ सहजीकरण प्रकृयालाई प्रभावकारी बनाउन निम्न लिखित कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्दछ ।

- शिक्षण सिकाइ सहजीकरण गर्दा व्यवहारिक उद्देश्यसँग मेल खाने गरी गर्नुपर्दछ ।
- कक्षाकोठा व्यवस्थापन, समयको उपलब्धता, विद्यार्थीहरूको सिकाइको स्तर, सिकारुको रुची, इच्छा तथा परिपक्वतामा ध्यान दिनुपर्दछ ।
- कुन शिक्षण विधिवाट शिक्षण सिकाइ सहजीकरण गर्ने र कुन कुन सामाग्री कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने विषयमा प्रष्ट हुनुपर्दछ ।
- शिक्षकले के गर्ने र विद्यार्थीले के गर्ने भन्ने विषयमा स्पष्ट हुनुपर्दछ,
- प्रस्तुति र भाषाशैलीमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

स्थानीय विषय शिक्षण गर्दा एउटै प्रकारको सिकाइ सहजीकरण विधि सधैं र सबैतिर उपयुक्त हुन नसक्ने भएकाले एउटै विषयवस्तु सिकाइका लागि पनि विविध विधि अपनाउन सकिन्छ । त्यसैले शिक्षण विधिको छनौट गर्दा सकभर विविधता कायम गर्नुपर्दछ । सिकाइसहजीकरण विधिको चयन गर्दा मुख्य रूपमा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान, रुचि, क्षमता, चाहना, उनीहरूको तहगत स्तर, विषयवस्तुको स्वरूपलगायत उपलब्ध हुन सक्ने स्रोतसाधन, वातावरणीय अवस्था, शिक्षकको रुचि तथा तयारी इत्यादिलाई विचार गर्नुपर्दछ ।

विद्यार्थीहरूले कुनै सिकाइ क्रियाकलाप पुरा गरेपछि देखाउन वा अनुभव गर्न सकिने उपलब्ध प्राप्त हुने गरी सिकाइ प्रक्रिया तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ । सिकारुको सर्वाङ्गीण विकास गर्ने उद्देश्यबाट दुई वा दुईभन्दा बढी अन्तरसम्बन्धित विषयहरूबीच सहसम्बन्ध स्थापित गर्दै सिकारुले हासिल गर्नुपर्ने सिकाइ उपलब्ध एवम् सक्षमतालाई केन्द्रमा राखी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ । सिकाइका क्रममा विद्यार्थीहरूको सिकाइ सक्रियतालाई विशेष ध्यान दिई सैद्धान्तिक ज्ञान तथा सिपलाई व्यावहारिक जीवनसँग आबद्ध गर्नुपर्दछ । सिकाइलाई बृहत् विषयवस्तुमा केन्द्रित गराउने उद्देश्यले दुई वा दुईभन्दा बढी विषयहरूका सान्दर्भिक पक्षहरूलाई अर्थपूर्ण

तरिकाले अन्तरसम्बन्धित गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने प्रयास भएकाले विभिन्न विषयक्षेत्रका सिकाइ सक्षमतालाई सरलबाट जटिलतिरको क्रममा सिकाउले स्वगतिमा सिक्न पाउने अवसर सिर्जना गरी सिकाइ व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । विशिष्टीकृत विषयक्षेत्रहरूलाई पनि यथासम्भव अन्तरसम्बन्धित हुने गरी सिकाउको पूर्वज्ञान तथा अनुभवसँग समेत सहसम्बन्ध स्थापित गरी सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नुपर्छ । प्रारम्भिक कक्षाहरूमा विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा जोड दिई कक्षालाई जीवन्त बनाउन र विद्यार्थीलाई क्रियाशील बनाउन शिक्षकले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीकेन्द्रित सिकाइ क्रियाकलापबाट सिकाइ प्रभावकारी हुने, विषयवस्तुलाई अन्तरसम्बन्धित गर्न सहज हुने, बालबालिकाहरूले व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सिप आर्जन गर्न सक्ने र उनीहरूमा रहेको प्रतिभा प्रष्टुटन सहज हुने भएकाले सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा विद्यार्थी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाउनुपर्ने छ ।

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा अवलम्बन गरिने आधारहरू

कक्षा १-५ सम्मको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया देहायबमोजिम सञ्चालन गर्नुपर्ने छ :

- बालबालिकाको व्यक्तिगत भिन्नता र क्षमताका आधारमा स्वतन्त्र रूपले सिक्ने मौका प्रदान गर्ने किसिमले कक्षा सञ्चालन गर्नुपर्दछ । विविधतालाई ध्यानमा राखेर बालबालिकाको सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । खेल, गीत, कविता, कथाकथन, प्रदर्शन, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रदर्शनमार्फत सिकाइका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनुपर्दछ । यसका अतिरिक्त अवलोकन, समूह कार्य, परियोजना कार्य, छलफल जस्ता विधिहरूका माध्यमबाट बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिनुपर्दछ ।
- सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा विद्यार्थी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाई निरन्तर सिकाइमा जोड दिनुपर्ने छ ।
- विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्द्रबिन्दु मानी सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना कार्य सञ्चालन गरिनु पर्दछ ।
- क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, खोजमूलक अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षण पद्धतिलाई सिकाइ सहजीकरण विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।
- सिकाइ प्रक्रिया सैद्धान्तिक पक्षमा भन्दा बढी गरेर सिक्ने अवसर प्रदान गर्ने क्रियाकलापमा आधारित हुनुपर्ने छ ।
- शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।
- पठनपाठनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई उपलब्ध साधन, स्रोत र आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नुपर्ने छ ।
- सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कक्षा १-५

- भाषिक कठिनाइका कारण सिकाइमा बाधा नहुने सुनिश्चित गर्न यथासम्भव बालबालिकाको मातृभाषा, घरमा बोल्ने भाषामा सञ्चार गरी सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी हुन सक्ने वातावरण तयार गर्नुपर्छ ।
- सिकाइ क्रियाकलापमा शिक्षक र सिकारुचिको अन्तरक्रिया, समूह सिकाइ, सिकाइ मूल्याङ्कन, शिक्षक शिक्षक सहकार्य, शिक्षक-समुदाय सहकार्य जस्ता सहकार्यलाई बढावा दिनुपर्छ ।
- सिकाइ र दैनिक जीवनसँग विषयवस्तुको तालमेल, पूर्वअनुभवमा आधारित ज्ञान तथा सीप विकास, व्यवहार कुशल सीप र सिकाइचिको सहसम्बन्ध हुने गरी जीवन्त अनुभवसँगको तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने छ ।
- बालकेन्द्रित, सिकाइकेन्द्रित, अनुभवकेन्द्रित, उद्देश्यमूलक र विविधतामा आधारित सिकाइ सहजीकरण विधिको प्रयोग (परियोजना कार्य, घटना अध्ययन, खोज अनुसन्धानमा आधारित शिक्षण, सहपाठी सिकाइ आदि) गरी सक्रिय सिकाइ सहजीकरण विधि प्रयोग गर्नुपर्ने छ ।
- सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापमा सिकारुको सिकाइ अनुगमन, विद्यालय तथा परिवारमा सहज सिकाइ वातावरण विकास, पूर्व ज्ञानमा आधारित विषयवस्तुको छनोट, समुदाय परिचालन जस्ता कार्यबाट विद्यालय समुदाय सहसम्बन्ध जोड्नुपर्ने छ ।
- सिकारुको रुचि र सिकाइ गति एवम् सिकारुको सक्रिय सहभागितामा सिकाइ क्रियाकलाप चयन र कार्यान्वयन गर्दै स्वस्फूर्ति सिकाइमा जोड दिनुपर्छ ।

सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया छनोट गर्दा ध्यान दिनुपर्ने पक्ष

सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा प्रयोग हुने शिक्षण विधि तथा प्रविधि चयन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने केही महत्वपूर्ण पक्षहरू यहाँ उल्लेख गरिएका छन् :

१. सक्षमता तथा सिकाइ उपलब्धिहरू : पाठ्यक्रममा उल्लिखित लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू अनुसारका सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सक्ने शिक्षण विधि छनोट गर्नुपर्छ ।
२. विषयवस्तुको स्वरूप : विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार शिक्षण सिकाइका रणनीति, विधि तथा प्रक्रिया छनोट गर्नुपर्दछ ।
३. बालमनोविज्ञान : सिकारुको इच्छा, रुचि, क्षमता तथा योग्यता, प्रवृत्ति, पूर्वज्ञान आदिलाई ध्यान दिई शिक्षण विधि छनोट गर्नुपर्दछ । त्यस्ता विधिले विद्यार्थीलाई उत्प्रेरित गर्न सक्नुपर्छ ।
४. स्रोत साधनहरूको उपलब्धता : शिक्षण विधि तथा रणनीति आर्थिक, मानवीय, भौतिक आदि दृष्टिले उपयुक्त र स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम प्रयोग हुनसक्ने हुनुपर्छ ।
५. विद्यालय वातावरण र शिक्षण सिकाइ परिस्थिति : शिक्षण विधि तथा रणनीति छनोट गर्दा विद्यालय वातावरण र शिक्षण सिकाइ परिस्थितिसँग मेल खाने हुनुपर्दछ ।
६. समय र विद्यार्थी सङ्ख्या : उपलब्धि समय र विद्यार्थी सङ्ख्याले पनि शिक्षण विधि तथा रणनीति छनोटमा प्रभाव पार्दछ ।

७. शिक्षकको योग्यता, क्षमता र रुचि : शिक्षकको आपनो योग्यता, क्षमता, पूर्वज्ञान, आत्मविश्वास, तालिम, शिक्षण प्रतिको लगावजस्ता पक्षले पनि शिक्षणविधि तथा रणनीतिको छनोटमा प्रभाव पार्दछ ।

यसरी कुनै पनि विषयको शिक्षण गर्दा विषयको गहनताका साथै विषयवस्तुको प्रकृति, विद्यार्थीको पूर्वज्ञान, क्षमता, रुचि, स्वभाव, स्तर तथा उमेर एवम् उपलब्ध भौतिक सुविधा र शिक्षण सामग्रीका आधारमा शिक्षण विधिको छनोट गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

७. हाम्रो विराटनगर विद्यार्थी मूल्यांकन

आधारभूत तहको कक्षा १-५ मा औपचारिक प्रकृतिको आवधिक परीक्षा सञ्चालन गरी विद्यार्थीको सिकाइको मूल्यांकन अर्थात् निर्णयात्मक प्रयोजनको परम्परागत पद्धतिको मूल्यांकनले बालबालिकालाई सिकाइका लागि प्रोत्साहन गर्ने र सिकाइमा सहयोग गर्ने कार्यमा योगदान गर्न सबैदैन भन्ने कुरालाई आत्मसात् गरिएको छ । यस सन्दर्भमा विद्यार्थी मूल्यांकनले उनीहरूलाई सिकाइका लागि प्रोत्साहन गर्नुका साथै सिकाइ सुधारका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नुपर्दछ भन्ने दृष्टिकोणमा आधारित भई कक्षा कोठामा आधारित मूल्यांकनका प्रक्रिया, रणनीति तथा साधनहरू प्रयोग गर्नु आवश्यक छ । स्थानीय पाठ्यक्रमको अपेक्षित उद्देश्य हासिल गर्न कक्षा एकदेखि कक्षा तीनसम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्यांकन (१०० प्रतिशत) र कक्षा ४ देखि कक्षा ५ को निरन्तर विद्यार्थी मूल्यांकन (५० प्रतिशत) र आवधिक मूल्यांकन (५० प्रतिशत) गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । कक्षाकोठाभित्र र बाहिर मूल्यांकनका लागि विभिन्न किसिमका साधनहरू प्रयोग गरेर विद्यार्थीको सिकाइको निरन्तर लेखाजोखा गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा अभ्यास गरी सिकाइ सुधारमा उपयोग गरिन्छ ।

कक्षाकोठामा आधारित यस्तो मूल्यांकनको अभिलेखलाई सञ्चित गरी आवश्यकतानुसार सिकाइको मूल्यांकनका रूपमा अर्थात् विद्यार्थीको सिकाइस्तर पहिचान गर्ने प्रयोजनमा पनि प्रयोग गर्न सकिने हुन्छ । यसरी निर्माणात्मक उद्देश्यले गरिने कक्षाकोठामा आधारित मूल्यांकनको अभिलेखलाई निर्णयात्मक प्रयोजनमा पनि प्रयोग गर्न सकिने भएकाले यस्तो मूल्यांकन पद्धतिलाई निरन्तर मूल्यांकन पद्धति पनि भन्ने गरिन्छ । आधारभूत तहको कक्षा १-५ मा गरिने विद्यार्थी मूल्यांकनको मुख्य उद्देश्य सिकाइ सुधार गर्ने निर्माणात्मक हुने भए पनि आवश्यकतानुसार यसको अभिलेख व्यवस्थित गरी समग्र सिकाइस्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

सिकाइका लागि मूल्यांकन

कक्षाकोठामा गरिने मूल्यांकनले सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया अर्थात् शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाकै एउटा अङ्गका रूपमा विद्यार्थीको नियमित लेखाजोखा गरी विद्यार्थीको सिकाइमा निरन्तर सुधार गरी न्यूनतम सिकाइस्तर प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्दछ । यसले विद्यार्थीलाई न्यूनतम सिकाइ स्तर प्राप्तिका साथै उनीहरूलाई सिकाइमा निरन्तर प्रगति गर्ने अवसर सिर्जना गर्न सहयोग गर्दछ । कक्षाकोठामा गरिने यस्तो मूल्यांकनले विद्यार्थीको सिकाइको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाई सुधारका लागि मार्ग पहिचान गर्न सहयोग गर्नुका साथै अपेक्षित सिकाइ गर्ने विद्यार्थीका लागि अग्रिम सिकाइका लागि निर्देशित पनिगर्दछ । कक्षाकोठामा गरिने यस्तो मूल्यांकनलाई विद्यार्थीको स्तर वा ग्रेड निर्धारणका लागि गरिने सिकाइको

मूल्यांकनका रूपमा नलिई सिकाइ सुधार गर्ने प्रयोजनका लागि गरिने मूल्यांकन अर्थात् यसलाई मूलतः सिकाइका लागि मूल्यांकनका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्दछ । अर्को शब्दमा सिकाइको क्रममा कक्षाकोठामा गरिने यस्तो मूल्यांकन निर्माणात्मक प्रकृतिको हुनु पर्दछ । निर्माणात्मक प्रयोजनका लागि सञ्चालन गरिने यस्तो मूल्यांकनका लागि विद्यार्थीले के सिक्ने हो भन्ने कुरा निर्धारण गर्नु पर्दछ अर्थात् अपेक्षित सिकाइ उपलब्ध तय गर्नु पर्दछ । विद्यार्थीले के सिक्ने भन्ने कुराको निर्धारण गरेपछि विद्यार्थीको सिकाइको वर्तमान अवस्था वा निश्चित सिकाइ क्रियाकलापपछिको विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था वा स्तर के कस्तो छ भनी विभिन्न साधन तथा माध्यम प्रयोग गरी पत्ता लगाउनुपर्छ । यसरी विद्यार्थीको वर्तमान सिकाइ अवस्था पहिचान गरिसकेपछि सिकाइको निर्धारित लक्ष्यमा कसरी पुग्ने भन्ने मार्ग तय गर्नुपर्दछ । यसरी विद्यार्थीको अपेक्षित सिकाइ स्तर तय गर्ने, सिकाइकोवर्तमान अवस्था वा स्तर पत्ता लगाउने र कसरी अपेक्षित सिकाइस्तर प्राप्त गर्ने भनी तय गर्ने कार्यका लागि विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्यांकन गरिन्छ । हाम्रो विराटनगर विषयमा गरिने विद्यार्थी मूल्यांकनलाई सिकाइ प्रक्रियाकै अभिन्न अड्गका रूपमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । यस्तो मूल्यांकनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्ध तथा कमजोरीहरूको निरन्तर लेखाजोखा गरी सिकाइ सुधारका लागि पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु हो ।

मूल्यांकन विधि र प्रक्रिया

कक्षा १-५को हाम्रो विराटनगर विषयमा निश्चित समयावधिमा विद्यार्थीको सिकाइको लेखाजोखा गर्ने नभई निरन्तर, नियमित तथा कक्षा क्रियाकलापको अड्गका रूपमा प्रयोग गर्नुपर्दछ । कक्षाकोठामा सिकाइ क्रियाकलापको योजना तथा सञ्चालन निर्धारित सिकाइ उपलब्ध तथा तिनको विस्तृतीकरणका आधारमा ती सिकाइ उपलब्ध प्राप्त गर्न सक्ने किसिमले गर्नुपर्दछ । विद्यार्थी मूल्यांकनमा पनि ती सिकाइ उपलब्ध विद्यार्थीले केकति हासिल गर्न सके भन्ने लेखाजोखा गर्नसकिने प्रक्रिया र साधन प्रयोग गर्नुपर्छ । यस्तो मूल्यांकन सिकाइ क्रियाकलापकै अभिन्न अड्गका रूपमा नियमित रूपमा सञ्चालन गरी विद्यार्थीको सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुपर्दछ ।

मूल्यांकनका तरिका र साधन

परीक्षण गरिने सिकाइ उपलब्ध तथा विषयवस्तुको स्वरूप, विद्यार्थीको उमेर तथा रुचि, उपलब्ध स्रोत तथा साधन, कक्षामा भएका विद्यार्थी सङ्ख्या, शिक्षकको क्षमता तथा रुचि जस्ता पक्ष विचार गरेर मूल्यांकनका तरिका र साधनको छनोट तथा विकास गर्नुपर्छ । मूल्यांकनका साधनहरूले सिकाइ उपलब्ध अनुसारको सूचक अर्थात् विद्यार्थीको अपेक्षित क्षमता मापन गर्न सक्नुपर्ने भएकाले साधनहरू वैध हुनुपर्छ । मूल्यांकनका साधनहरूको अर्को गुण भनेको फरकफरक स्थान तथा व्यक्तिले परीक्षण गर्दा नतिजामा एकरूपता आउनुपर्दछ अर्थात् साधनहरू विश्वसनीय हुनुपर्छ । मूल्यांकन साधनहरूको अर्को महत्वपूर्ण गुण भनेको विविधताको सम्बोधन गर्न सक्नु हो । यहाँ विविधतालाई मूलतः दुई रूपमा लिन सकिन्छ । पहिलो, विद्यार्थीका विविध क्षमतामापन गर्नसक्ने गरी साधनमा विविधता कायम गर्नु हो भने अर्को एकभन्दा बढी साधन प्रयोग गर्नु वा एकभन्दा बढी साधना विकास गरी विद्यार्थीको रुचि तथा प्राथमिकता अनुरूपको साधन

छनोट गरी प्रयोग गर्नु पनि विविधताको सम्बोधन हो ।

शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीको नियमित मूल्यांकनका लागि प्रयोग गर्न सकिने कार्य तथा साधनहरू निम्नअनुसार छन् :

- १. कक्षा सहभागिता :** नियमित रूपमा कक्षामा नआउँदा शिक्षण सिकाइ कार्य कमजोर हुने भएकाले नियमित रूपमा हाजिरी र कक्षामा सहभागितामा पनि ध्यान दिनुपर्छ । विद्यार्थीको कक्षा कार्यमा सहभागिताको परीक्षण गर्ने विभिन्न साधनहरू तयार गरी विद्यार्थीको उपलब्धि र सक्षमताको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ ।
- २. लिखित तथा मौखिक परीक्षा :** अध्ययन अध्यापनका क्रममा कुराकानी तथा छलफल लगायत लिखित तथा मौखिक प्रश्नहरू गरेर पनि सिकाइ अवस्थाका बारेमा जानकारी लिन सकिन्छ । कक्षा १-५ मा छोटा छोटा कक्षा परीक्षा सञ्चालन गरी विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ । यस्ता परीक्षाहरू औपचारिक किसिमका र लामा नभई अनौपचारिक स्वरूपका छोटा हुनु उपयुक्त हुन्छ । विषयवस्तुको स्वरूप तथा परीक्षण गरिने सिकाइ उपलब्धिलाई विचार गरेर लिखित वा मौखिक प्रतिक्रिया प्राप्त हुने परीक्षाहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । त्यस्तै, कक्षामा गर्न दिएका कार्य नियमितरूपमा सक्रियतापूर्वक गरे नगरेका, यदि गरेको भए सही रूपमा गरे वा नगरेको हेरी विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्नुपर्छ । विद्यार्थीले सही रूपमा कक्षाकार्य नगरेको भए आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुपर्दछ । कक्षामा गर्न नसकिएका कार्यहरू र थप अभ्यास गर्न केही गृहकार्य पनि दिन सकिन्छ । गृहकार्य गराइको मूल्यांकन गरी थप पृष्ठपोषण दिन सकिन्छ । तर कक्षा १-५ का विद्यार्थीलाई सामान्यतया गृहकार्यको बोझ दिनुहुन्न । यस तहका विद्यार्थीलाई गृहकार्य कुनै विशिष्ट अवस्थामा न्यून मात्रामा मात्र दिनुपर्छ अर्थात् दैनिक र नियमित गृहकार्य दिनु आवश्यक हुन्न ।
- ३. परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य :** विद्यार्थीको क्षमता, स्तर र पाठ्यवस्तुसँग मिल्दा परियोजना कार्य गर्न दिनुपर्छ । जस्तै : आफ्ना समुदायमा बोलिने भाषाभाषीको विवरण ल्याउने, समुदायमा बोलिने भाषाको अवस्था पहिचान गर्नुपर्छ । यसमा चरणबद्ध र व्यवस्थित रूपमा पूरा कार्य गरे वान गरेको अवलोकन तथा अध्ययन गरी आवश्यक भए थप सुझाव दिनुपर्दछ ।
- ४. अवलोकन :** सिकेका कुरा व्यवहारमा प्रयोग गरे वा नगरेको, कार्यसम्पादन गर्न सके वा नसकेको अवलोकन गरी पृष्ठपोषण दिन सकिन्छ ।
- ५. विद्यार्थीका कार्यको प्रदर्शन :** विद्यार्थीले गरेका कार्यहरूको प्रदर्शन गराई उनीहरूको कार्यको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ । यसमा सिर्जनात्मक कार्य कविता निबन्ध, कथा लेखन, चित्र बनाउने आदिको प्रदर्शन पनि गराउन सकिन्छ ।
- ६. घटनावृत्त अभिलेख :** विद्यार्थीले कुनै घटनामा प्रदर्शन गरेका व्यवहार तथा कार्यको विवरण सङ्कलन तथा व्याख्या गरी विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ ।
- ७. छोटा परीक्षा :** कुनै विषयवस्तुको सिकाइ पश्चात् विषय स्तरको प्रकृतिअनुसार लिखित तथा मौखिक परीक्षाहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यस्ता परीक्षाहरू अनौपचारिक रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्छ । यस्तो

अनौपचारिक रूपमा सञ्चालन गरिने परीक्षाले विद्यार्थीहरूलाई परीक्षाको त्रासबाट मुक्त गर्न सहयोग पुग्नाका साथै सहज ढड्गबाट सिकाइ मूल्यांकन गर्न सकिन्छ ।

८. स्व र सहपाठी मूल्यांकन : विद्यार्थीले आफूले केकति सिक्न सकें भनी सिकाइसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्य सम्पादन लगायत अन्य माध्यमबाट सिकाइ अवस्थाको मूल्यांकन गरी स्वपृष्ठपोषण प्राप्त गरी सिकाइ सुधारको अवसर सिर्जना गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीले आफ्ना सिकाइ तथा कार्यबाट अनुभव तथा सिकाइको प्रत्यावर्तन (reflection) गर्ने विभिन्न नमुनाहरूमा विद्यार्थीलाई प्रत्यावर्तन लेख्न लगाई त्यसका आधारमा विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ । त्यसै गरी कक्षामा सहपाठीहरूले एकअर्काका कार्यको मूल्यांकन गर्ने, सँगै बसेर गरिएका कार्यको मूल्यांकन गर्ने गरी पृष्ठपोषण प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्न सकिन्छ ।

९. अभिभावकको प्रतिक्रिया : विद्यार्थीले कार्य सम्पादन, व्यवहारमा भएको परिवर्तन र विशिष्ट तथा समग्र सिकाइका बारेमा अभिभावकको राय तथा प्रतिक्रियाबाट पनि विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ । यसमा शिक्षक र अभिभावक छलफल गर्ने वा शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीबिच छलफल गरेर विद्यार्थीलाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिन सकिन्छ भने शिक्षकले पनि यसबाट शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधारका लागि आधार पनि प्राप्त हुन सक्छ । विद्यार्थी मूल्यांकनका लागि प्रयोग गर्न सकिने उल्लिखित कार्य तथा साधनहरूबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई निश्चित स्वरूपमा अभिलेखीकरण गरिनुपर्दछ । कक्षा कार्य, व्यवहार परिवर्तन, सिर्जनात्मक कार्य, कक्षा सहभागिता तथा विद्यार्थीका कार्यको प्रदर्शनको परीक्षणको अभिलेखीकरण शिक्षकको अवलोकनको माध्यमबाट गर्न सकिने भएकाले यसका लागि उपयुक्त अवलोकन फाराम तयार गर्नुपर्दछ । यसका लागि विभिन्न प्रकारका रुजु सूची तयार गरी विद्यार्थी परीक्षण तथा मूल्यांकन गरिन्छ । विद्यार्थीका कार्य तथा उपलब्धिसहित उनीहरूका विभिन्न विवरण व्यवस्थित तरिकाले राख्ने गरी कार्यसञ्चयिका (Portfolio) तयार गरी विद्यार्थीको प्रगति के कति मात्रामा र के कसरी भइरहेको छ, के कस्ता सिकाइ कमीकमजोरी रहेका छन् र ती कमीकमजोरीहरू हटाई सिकाइमा सुधार के कसरी गर्ने भन्ने कार्यका लागि यसबाट सहयोग पुग्दछ । पहिलो चरणमा दैनिक कक्षा क्रियाकलापका रूपमा विद्यार्थीको सिकाइको मूल्यांकन गरी विद्यार्थीको सिकाइ सुधार गर्नुपर्दछ । मूल्यांकनको दोस्रो चरणमा कुनै सिकाइ उपलब्धि हासिल भयो वा भएन भनी उपयुक्त साधनहरू प्रयोग गरी विद्यार्थीको मूल्यांकन गरी सिकाइस्तर अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ । यसरी अभिलेखित सिकाइस्तर १ वा २ मात्र भएमा सुधारात्मक सिकाइको योजना निर्माण गरी कम्तीमा उपलब्धिस्तर ३ पुऱ्याउने प्रयास गर्नुपर्दछ । यदि पटक पटकको प्रयासबाट पनि कुनै विद्यार्थीको उपलब्धिस्तरमा सुधार हुन नसकेमा यसको कारण खोजी गरी उपचारात्मक सिकाइको योजना बनाउनुपर्दछ भने अन्यलाई अग्रिम सिकाइमा सरिक गराउनुपर्दछ । सुधारात्मक सिकाइ पछि पुनः विद्यार्थीको मूल्यांकन गरी उपलब्धिस्तर निर्धारण गरेर पुनः अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ । निश्चित सिकाइ क्षेत्रका सिकाइ उपलब्धिहरूको सिकाइ परीक्षण पश्चात् सो सिकाइ क्षेत्रको औसत सिकाइ उपलब्धिसमेत गणना गरी विद्यार्थी र अभिभावकसँग छलफल गरी विद्यार्थीका सबलता र सुधारका क्षेत्र र उपाय पहिचान गर्नुपर्दछ ।

